

BADANIA I ANALIZY

Anna DĄBROWSKA, Małgorzata RADZIUKIEWICZ

Wydatki na usługi w gospodarstwach domowych

Rozwój sektora usług jest jedną z głównych tendencji występujących we współczesnej gospodarce¹. Polska również podąża w kierunku gospodarki usługowej i wykorzystania usług w działalności gospodarczej i konsumpcji. To właśnie sektor usług od wielu lat wytwarza coraz większą część PKB oraz pozostaje najbardziej dynamicznym sektorem pod względem tworzenia miejsc pracy.

W latach 2000—2010 sektor usług zwiększył udział w tworzeniu wartości dodanej brutto o 2,7 p.proc. (z 61,6% w 2000 r. do 64,3% w 2010 r.). Znacznie obniżył się udział przemysłu (odpowiednio z 24,8% do 21,0%) oraz budownictwa (z 8,5% do 7,3%). W sektorze usług znajduje zatrudnienie coraz większa liczba Polaków — udział pracujących w sferze usług zwiększył się o 2,3 p.proc., (z 54,1% w 2000 r. do 56,4% w 2010 r.). Znacznie również obniżył się udział pracujących w przemyśle (odpowiednio z 23,5% do 20,6%), natomiast zwiększył się nieznacznie udział w rolnictwie (z 15,9% do 16,5%), a w budownictwie utrzymał się na tym samym poziomie (6,1%)².

Sektor usług coraz silniej oddziałuje na produkcję, wymianę, konsumpcję, jak i na życie poszczególnych ludzi. W sferze produkcji zapewnia to dostawy sprawnych środków pracy, podnoszenie kwalifikacji oraz „regenerację” zatrud-

¹ Współczesną rozwiniętą gospodarkę określa się na podstawie udziału sektora usług w tworzeniu wartości dodanej i w zatrudnieniu.

² *Rocznik...* (2004, 2011). Dane dotyczące liczby pracujących w 2000 r. skorygowano o liczbę pracujących w rolnictwie indywidualnym na podstawie Powszechnego Spisu Rolnego w 2002 r.

nionych. W wymianie dochodzi do sprzedaży i zakupu usług. W sferze konsumpcji funkcja usług polega na zaspokajaniu potrzeb bytowych i podnoszeniu standardu życia (Bywalec, 2010). Obecnie serwicyzacja konsumpcji wyznacza nie tylko standard życia, a także jej poziom i nowoczesność.

Wzrost konsumpcji usług ma wiele uwarunkowań (Dąbrowska i in., 2010b) nie tylko o charakterze ekonomicznym (prawo Engela). Poza wzrastającymi dochodami i zaspokajaniem zapotrzebowaniem na dobra przemysłowe, także popyt na określone dobra pociąga za sobą wzrost popytu na odpowiednie usługi. W ostatnich latach można zaobserwować korzystne przemiany w strukturze konsumpcji (Radziukiewicz, 2012) zmierzające w kierunku „usługowego modelu konsumpcji”. Maleją bowiem udziały wydatków na żywność oraz na tzw. używki, odzież i obuwie, wyposażenie mieszkania, a wzrastają wydatki na potrzeby związane z funduszem swobodnej decyzji — z satysfakcją i zaspokojeniem potrzeb indywidualnych (rosną udziały wydatków na łączność, rekreację i kulturę oraz restauracje i hotele).

W artykule przedstawiono ważniejsze zmiany i tendencje w poziomie wydatków gospodarstw domowych na usługi w cenach bieżących w latach 2005—2010. Celem analizy jest określenie struktury wydatków na zakup poszczególnych rodzajów usług³ oraz wskazanie podobieństw i różnic w zależności od typu gospodarstwa domowego. Podstawowym źródłem wykorzystanych w analizie informacji były wyniki *Badań budżetów gospodarstw domowych* realizowanych przez GUS. Artykuł kończą rozważania i wnioski na temat korzystania z usług w gospodarstwach domowych.

ZMIANY W POZIOMIE WYDATKÓW NA USŁUGI W GOSPODARSTWACH DOMOWYCH

W latach 2005—2010 obserwuje się stabilizację udziału spożycia usług w konsumpcji gospodarstw domowych na poziomie 32—33%. W 2005 r. udział usług w wydatkach ogółem gospodarstw domowych przekroczył 32% (wykr. 1). Można postawić tezę, iż wzrost konsumpcji usług jest uwarunkowany głównie wzrostem poziomu życia, bowiem zmiany, jakie nastąpiły po stronie podażowej nie ograniczają ich dostępności. Niewątpliwie istotne znaczenie ma kształtowanie się cen szczególnie tych usług, które w istotny sposób rzutują na budżet domowy (np. dostawy energii elektrycznej, gazu, ciepłej wody, opłaty czynszu, najmu).

³ Do analizy przyjęto pięć grup usług zaspokajających określone potrzeby, a mianowicie związane z: funkcjonowaniem gospodarstwa domowego i jego wyposażeniem (usługi dotyczące zaopatrzenia w wodę, energię, gaz ziemny, ciepłą wodę i c.o., opłaty za użytkowanie mieszkania — czynsze umowne, usługi związane z zamieszkaniami, usługi świadczone przez zatrudniany personel), zagospodarowaniem wolnego czasu (usługi w zakresie rekreacji i sportu, turystyczne, kultury, gastronomiczne i hotelowe, usługi związane z higieną osobistą, usługi instalacji, naprawy i konserwacji sprzętu związanego z rekreacją i kulturą), inwestowaniem w człowieka (usługi medyczne, szpitale i sanatoriów, usługi edukacyjne i socjalne), obsługą finansową gospodarstwa i jego członków (usługi bankowe, ubezpieczeniowe, inne usługi finansowe), komunikowaniem się i przemieszczaniem (usługi pocztowe, telekomunikacyjne, internetowe, transportowe).

W 2010 r. udział usług w wydatkach ogółem gospodarstw domowych zmniejszył się w porównaniu do roku poprzedniego o 0,6 p.proc., natomiast w porównaniu do 2005 r. zwiększył się o 0,3 p.proc.

Analizując strukturę wydatków warto zauważyć, iż największy wzrost dotyczył usług związanych z zagospodarowaniem wolnego czasu — w porównaniu do 2005 r. udział tych usług wzrósł o 0,8 p.proc. O 0,6 p.proc. spadł z kolei udział usług związanych z komunikowaniem się z otoczeniem oraz przemieszczaniem się. Zapewne w tym przypadku istotną rolę odgrywa polityka Unii Europejskiej zmierzająca do obniżania cen za połączenia telefoniczne, w tym za usługę roamingu. Stabilny w analizowanym okresie był popyt na usługi związane z obsługą finansową gospodarstwa i jego członków (na poziomie 1,3%) oraz na usługi związane z inwestowaniem w człowieka (2,9%). Wydatki na usługi dotyczące inwestowania w człowieka mają wiele uwarunkowań związanych szczególnie z polityką społeczną państwa i rynkiem pracy.

USŁUGI ZWIĄZANE Z FUNKCJONOWANIEM GOSPODARSTWA DOMOWEGO I JEGO WYPOSAŻENIEM

Wśród usług związanych z funkcjonowaniem gospodarstwa domowego blisko 88,5% stanowiły usługi dotyczące zaopatrzenia w wodę, energię, gaz ziemny, ciepłą wodę i c.o., 5,8% opłaty za użytkowanie mieszkania (czynsze umowne), 4,3% usługi związane z zamieszkaniem, a jedynie 1,4% usługi świadczone przez zatrudniany personel (wykr. 4).

W analizowanym okresie wzrósł o 0,31 p.proc. udział opłat za użytkowanie mieszkania lub domu. Nieznacznie (o 0,03 p.proc.) wzrósł również odsetek gospodarstw domowych korzystających z usług zatrudnianego personelu. Wydaje się, iż w miarę wzrostu poziomu życia Polaków wzrośnie zapotrzebowanie na usługi sprzątania i prowadzenia gospodarstwa domowego. Większość konsumentów dążyć będzie do prowadzenia działalności zawodowej i do zatrudniania osób wykonujących prace związane z prowadzeniem domu, które postrzegane są jako praco- i czasochłonne. Z pewnością większego znaczenia nabiorą również usługi związane z konserwacją mieszkania lub domu (m.in. naprawy instalacji i konserwacja różnych urządzeń domowych, usługi remontowo-budowlane), z których w chwili obecnej gospodarstwa rezygnują lub wykonują je we własnym zakresie. Udział tych usług w ogólnych wydatkach gospodarstw domowych obniżył się z 0,7% w 2005 r. do 0,63% w 2010 r.

Niewielki spadek udziału w ogólnych wydatkach gospodarstw domowych odnotowano w przypadku usług związanych z zamieszkiwaniem (usług zaopatrujących mieszkanie lub dom w wodę, gaz i energię elektryczną). Obniżka rzędu 0,17 p.proc., przy rosnących z roku na rok opłatach za dostarczenie tych usług i ich eksploatację, wskazuje, iż gospodarstwa domowe korzystają z nich bardziej racjonalnie.

USŁUGI ZWIĄZANE Z KOMUNIKOWANIEM SIĘ OSÓB Z OTOCZENIEM

Gospodarstwa domowe dość znaczne kwoty przeznaczały na usługi związane z komunikowaniem się z otoczeniem i przemieszczaniem się. Blisko 59% tych usług dotyczyło usług pocztowych i telekomunikacyjnych, 30% usług transportowych, zaś pozostałe 11% usług internetowych.

Usługi transportowe (pasażerski transport kolejowy oraz drogowy, przewozy metrem, tramwajem, autobusami, taksówkami, transport morski, śródlądowy i powietrzny, a także usługi związane z eksploatacją prywatnych środków transportu, m.in. opłaty za garaż i miejsca parkingowe), pocztowe i telekomunikacyjne (łącznie z Internetem) stanowiły w wydatkach gospodarstw w miarę stałą kwotę, nieprzekraczającą w analizowanym okresie 8% ogółu wydatków gospodarstw domowych.

Zaobserwowany w latach 2005—2010 spadek odsetka gospodarstw korzystających z usług związanych z komunikowaniem się z otoczeniem i przemieszczaniem się (z 7,9% do 7,3%) spowodowany był głównie rezygnacją z tradycyjnych usług pocztowych i telekomunikacyjnych — zwłaszcza z telefonii stacjonarnej (o 0,94 p.proc.) oraz usług transportowych (o 0,5 p.proc.) (tabl. 1).

TABL. 1. WYDATKI GOSPODARSTW DOMOWYCH NA USŁUGI ZWIĄZANE Z KOMUNIKOWANIEM SIĘ Z OTOCZENIEM I PRZEMIESZCZANIEM SIĘ W ZŁ

Rodzaje usług	2005	2008	2009	2010
R a z e m	54,59	63,4	72,32	72,29
Transportowe	18,45	21,2	22,57	21,67
Pocztowe i telekomunikacyjne	36,14	42,2	42,79	42,54
Internet	—	5,25	6,96	8,08

Ź r ó d ł o: obliczenia i opracowanie własne na podstawie danych z *Badania budżetów gospodarstw domowych* GUS za odpowiednie lata.

Prawdopodobnie łączny spadek udziału usług związanych z komunikowaniem i przemieszczaniem się osób w wydatkach ogółem gospodarstw domowych byłby jeszcze większy, gdyby nie szybki rozwój telefonii bezprzewodowej (upowszechnienie komórek), rosnący udział usług związanych z prywatnymi środkami transportu (rezygnacja z publicznych środków transportu na rzecz własnego transportu) czy wreszcie rosnący udział usług internetowych. W ciągu dwóch

ostatnich omawianych lat udział usług internetowych w wydatkach ogółem gospodarstw domowych zwiększył się z 0,58% do 0,81%. Należy sądzić, iż w najbliższym czasie na skutek poprawy stanu wyposażenia gospodarstw domowych w nowoczesny sprzęt informatyczny, w tym komputery⁴ i dostęp do szerokopasmowego Internetu, usługi internetowe staną się powszechne i tańsze. Z całą pewnością wzrosną możliwości korzystania przez gospodarstwa domowe z różnego rodzaju usług poprzez Internet (e-usługi) (Dąbrowska i in., 2011).

USŁUGI ZWIĄZANE Z ZAGOSPODAROWANIEM CZASU WOLNEGO

Do usług związanych z zagospodarowaniem wolnego czasu należą głównie usługi związane z regeneracją i poprawą kondycji fizycznej i psychicznej oraz usługi turystyczno-wypoczynkowe.

W latach 2005—2010 w wydatkach gospodarstw domowych straciły na znaczeniu usługi w zakresie rekreacji i sportu (tabl. 2). Rezygnacja z tych usług widoczna jest zwłaszcza po roku 2005. W latach 2008 i 2009 udział usług związanych z rekreacją i sportem obniżył się w wydatkach ogółem o 0,2 p.proc. Na niezmienionym poziomie pozostało zaspokajanie potrzeb związanych z instalacją, naprawą i konserwacją sprzętu TV, a także sportowego oraz przeznaczonego do rekreacji — udział wydatków z tego tytułu stanowił 0,04% ogółu wydatków gospodarstw domowych.

TABL. 2. PROCENTOWY UDZIAŁ MIESIĘCZNYCH WYDATKÓW GOSPODARSTW DOMOWYCH NA USŁUGI ZWIĄZANE Z ZAGOSPODAROWANIEM WOLNEGO CZASU W WYDATKACH OGÓŁEM

Rodzaje usług	2005	2008	2009	2010
Razem	5,60	5,90	6,17	6,39
Instalacja, naprawa i konserwacja sprzętu związanego z rekreacją i kulturą	0,04	0,04	0,04	0,04
Rekreacja i sport	2,08	1,87	1,88	1,98
Kultura	0,12	0,15	0,19	0,19
Turystyka	1,17	1,47	1,51	1,49
Gastronomia i hotele	1,86	2,00	2,16	2,31
Higiena osobista	0,33	0,37	0,39	0,38

Źródło: jak przy tabl. 1.

Gospodarstwa domowe w badanym okresie nie zrezygnowały z usług kulturalnych, turystycznych, gastronomicznych i hotelowych oraz usług związanych z higieną osobistą. Największy wzrost wydatków dotyczył usług stwarzających

⁴ Dostęp do Internetu miało ponad 60% gospodarstw domowych (trzy razy więcej niż w 2005 r.), zaś odsetek gospodarstw z komputerem stacjonarnym wzrósł w 2011 r. o 10 p.proc. Nowocześniejszym komputerem przenośnym dysponowało blisko 40% gospodarstw domowych (wzrost z 3% w 2005 r. do 39% w 2011 r.) (*Diagnoza*..., 2011).

możliwość zwiększenia czasu na wypoczynek — usług oferowanych przez restauracje, bary, zakłady gastronomiczne typu *fast food*, kawiarnie, firmy cateringowe itp. (zmniejszających uciążliwości przygotowywania codziennych posiłków i przyjęć okolicznościowych) oraz usług hotelarskich (zakwaterowania). Nieznaczny wzrost wydatków odnotowano w usługach turystycznych. Udział wydatków na usługi kulturalne (bilety do kin, teatrów, na koncerty, do muzeów itp.) oraz na usługi związane z higieną osobistą (np. fryzjerskie, kosmetyczne itp.) zwiększył się o blisko 0,1 p.proc.

USŁUGI ZWIĄZANE Z INWESTOWANIEM W CZŁOWIEKA

Usługi związane z inwestowaniem w człowieka (Dąbrowska, 2010a) stanowiły w gospodarstwach domowych blisko 9% całości wydatków na usługi. Największą część z nich przeznaczano na usługi medyczne (ponad 50%) oraz usługi edukacyjne, począwszy od edukacji przedszkolnej, poprzez różne poziomy szkolnictwa i kursy dokształcające (44%).

Na usługi medyczne (lekarskie, stomatologiczne, laboratoriów medycznych i pracowni rentgenowskich oraz medycyny niekonwencjonalnej) gospodarstwa domowe przeznaczały od 1,35% ogółu wydatków w 2005 r. do 1,46% w 2010 r. (wykr. 5).

Pozostałe usługi (szpitalne i sanatoryjne oraz socjalne, takie jak opieka społeczna i żłobki) stanowiły blisko 6% ogółu wydatków związanych z tą grupą potrzeb. Zważywszy choćby na starzenie się społeczeństwa (wydłuża się średnia długość życia) czy pracę zawodową kobiet, usługi socjalne związane z opieką nad ludźmi starszymi i chorymi oraz dziećmi z pewnością nabiorą w najbliższym czasie jeszcze większego znaczenia.

USŁUGI ZWIĄZANE Z OBSŁUGĄ FINANSOWĄ GOSPODARSTWA I JEGO CZŁONKÓW

Gospodarstwa domowe w analizowanym okresie najczęściej rezygnowały z usług doradczych związanych z obsługą finansową.

**TABL. 3. PROCENTOWY UDZIAŁ MIESIĘCZNYCH WYDATKÓW
GOSPODARSTW DOMOWYCH NA USŁUGI ZWIĄZANE Z OBSŁUGĄ FINANSOWĄ
W WYDATKACH OGÓŁEM**

Rodzaje usług	2005	2008	2009	2010
R a z e m	1,41	1,32	1,32	1,30
Ubezpieczenia	1,06	0,88	0,93	0,95
Usługi finansowe	0,08	0,10	0,10	0,10
Inne	0,27	0,34	0,29	0,25

Źródło: jak przy tabl. 1.

Na usługi finansowe gospodarstwa domowe przeznaczały 0,1% w latach 2008—2010 i był to nieznaczny wzrost tych wydatków w porównaniu z rokiem 2005, w którym ich udział stanowił 0,08% ogółu wydatków.

W porównaniu z rokiem 2005 udział wydatków na usługi ubezpieczeniowe (m.in. ubezpieczenia związane z mieszkaniem, zdrowiem, transportem) oraz inne usługi związane z obsługą finansową (m.in. usługi administracji państwowej, sądowe i adwokackie czy pogrzebowe i cmentarne) w 2010 r. obniżył się nieznacznie.

WYDATKI NA USŁUGI W GRUPACH SPOŁECZNO-EKONOMICZNYCH GOSPODARSTW DOMOWYCH

Struktura konsumpcji usług w poszczególnych grupach społeczno-ekonomicznych gospodarstw domowych jest w znacznym stopniu zróżnicowana. W domowych budżetach najwyższym udziałem wydatków na usługi w 2010 r. charakteryzowały się gospodarstwa utrzymujących się z niezarobkowych źródeł (39,5%) oraz gospodarstwa pracujących na rachunek własny (34,6%) i gospodarstwa pracowników (33,3%) (tabl. 4). Najniższym udziałem wydatków na usługi — na poziomie niewiele wyższym od 20% — legitymowały się gospodarstwa rolników.

W pozostałych typach gospodarstw domowych wskaźnik udziału usług w wydatkach ogółem kształtował się na poziomie od 31,5% do 32,2%.

Strukturę wydatków na osobę na rodzaje usług w typach społeczno-ekonomicznych gospodarstw w 2010 r. przedstawia wyk. 6.

Wykres pokazuje, iż wydatki na usługi związane z funkcjonowaniem gospodarstwa domowego i jego wyposażeniem zdominowały strukturę konsumpcji usług we wszystkich typach gospodarstw domowych, szczególnie zaś w gospodarstwach nieaktywnych zawodowo. I tak w gospodarstwach rencistów stanowiły one blisko 58%, w gospodarstwach emerytów i utrzymujących się ze świadczeń społecznych blisko 54%, zaś utrzymujących się z niezarobkowych źródeł ponad 52% ogółu wydatków na usługi. Koszty usług związanych z funkcjonowaniem gospodarstwa domowego były najniższe w gospodarstwach rolników.

Drugie pod względem wysokości udziałów w całości wydatków na usługi gospodarstw domowych były wydatki na usługi związane z komunikowaniem się z otoczeniem i przemieszczaniem się (z wyjątkiem gospodarstw pracujących na własny rachunek, w których w hierarchii zakupów usług na drugiej pozycji znalazły się wydatki na usługi związane z zagospodarowaniem wolnego czasu). Średni udział wydatków na ten cel w całości wydatków na usługi kształtował się od 19,9% w gospodarstwach emerytów do 32,4% w gospodarstwach rolników.

Kolejną pozycję w wydatkach gospodarstw domowych zajmują wydatki na usługi związane z zagospodarowaniem wolnego czasu. Zauważa się wyższy udział tych wydatków w gospodarstwach pracujących na rachunek własny (26,3%) oraz w gospodarstwach pracowników (20,9%). Niższy udział wydatków na usługi związane z zagospodarowaniem wolnego czasu odnotowały zwłaszcza gospodarstwa rencistów (13,1%).

Najniższe pod względem wysokości udziałów w całości wydatków na usługi we wszystkich gospodarstwach domowych były wydatki na usługi związane z obsługą finansową gospodarstw i ich członków. Największy udział wydatków na te usługi wykazały gospodarstwa rolników (6,1%) oraz emerytów (4,9%), najmniejszy zaś gospodarstwa utrzymujących się z niezarobkowych źródeł (2,1%) oraz rencistów i utrzymujących się ze świadczeń społecznych (3,1%).

Na poziomie 10% ogółu wydatków na usługi kształtowały się wydatki przeznaczane na usługi związane z inwestowaniem we własny rozwój w gospodarstwach pracowników, rolników i pracujących na rachunek własny. W przeciwieństwie do nich gospodarstwa utrzymujących się z transferów socjalnych przeznaczały na ten cel znacznie mniejsze kwoty wydatków. W gospodarstwach utrzymujących się z niezarobkowych źródeł stanowiły one 7,2% ogółu wydatków na usługi, w gospodarstwach emerytów 6,8%, zaś w gospodarstwach rencistów i utrzymujących się ze świadczeń społecznych stanowiły odpowiednio 5,9% oraz 5,1%.

Zmiany w poziomie wydatków na usługi w latach 2005—2010 nie przebiegały jednakowo we wszystkich grupach społecznych.

TABL. 4. PROCENTOWY UDZIAŁ WYDATKÓW GOSPODARSTW DOMOWYCH NA USŁUGI W WYDATKACH OGÓŁEM WEDŁUG GRUP SPOŁECZNO-EKONOMICZNYCH

L a t a Grupy usług	Grupy społeczno-ekonomiczne						
	pracow- nicy	rolnicy	pracujący na rach- nek własny	emeryci	renciści	utrzymu- jący się z nieza- robko- wych źródeł	utrzymu- jący się ze świad- czeń społecz- nych
R a z e m							
2005	33,70	19,26	34,36	30,57	31,13	36,98	33,06
2010	33,32	20,49	34,57	31,50	31,88	39,47	32,17
Usługi związane z:							
funkcjonowaniem gospodarstwa domowego i jego wyposażeniem							
2005	14,23	6,48	13,34	16,01	17,07	18,26	17,68
2010	14,11	7,62	13,48	16,99	18,40	20,56	17,27
zagospodarowaniem wolnego czasu							
2005	6,23	2,59	8,18	4,18	3,98	6,55	5,14
2010	6,95	2,93	9,09	4,56	4,19	7,22	5,46
inwestowaniem w człowieka							
2005	3,21	2,12	3,37	2,15	1,91	2,56	1,81
2010	3,25	2,05	3,52	2,14	1,87	2,83	1,65
obsługą finansową gospodarstwa i jego członków							
2005	1,48	1,51	1,29	1,44	1,08	1,14	1,18
2010	1,27	1,25	1,25	1,53	0,98	0,83	1,00
komunikowaniem się z otoczeniem i przemieszczaniem się							
2005	8,55	6,56	8,18	6,79	7,09	8,47	7,25
2010	7,74	6,64	7,23	6,28	6,44	8,03	6,79

Ź r ó d ł o: obliczenia i opracowanie własne na podstawie *Badania gospodarstw domowych* z 2005 r. i 2010 r., GUS.

Na podstawie danych zawartych z tabl. 4 nasuwają się następujące spostrzeżenia:

1. W analizowanym okresie jedynie w gospodarstwach pracowników i utrzymujących się ze świadczeń społecznych nastąpił spadek udziału w łącznych wydatkach **wydatków na usługi związane z funkcjonowaniem gospodarstwa domowego i jego wyposażeniem** (w porównaniu do roku 2005 obniżył się odpowiednio o 0,12 p.proc. oraz o 0,4 p.proc.). Spadek wydatków na grupę usług w gospodarstwach utrzymujących się ze świadczeń społecznych nastąpił głównie w wyniku ograniczenia przez nie wydatków na: gaz, energię elektryczną, ciepłą wodę i centralne ogrzewanie. W gospodarstwach pracowników spadek ten był wynikiem nie tylko znaczących oszczędności w wydatkach na nośniki energii, lecz również ograniczenia wydatków na usługi związane z konserwacją mieszkania (lub domu). Zmiany te dokładniej obrazują różnice we wskaźnikach struktury wydatków na poszczególne usługi wchodzące w skład usług związanych z funkcjonowaniem mieszkania przedstawione na wyk. 7.

W pozostałych grupach społeczno-ekonomicznych nastąpił wzrost udziału ogólnych wydatków na funkcjonowanie mieszkania (lub domu). Największa skala wzrostu dotyczyła gospodarstw utrzymujących się z niezarobkowych źródeł (z 18,3% do 20,6%) i spowodowana była znaczącym wzrostem opłat za użytkowanie mieszkania (o 2,8 p.proc.). W przypadku gospodarstw emerytów i rencistów przyczyną wzrostu wydatków na tę grupę usług był wzrost kosztów nośników energii, zaś w przypadku rolników dodatkowo wzrost wydatków na usługi związane z konserwacją domów.

W 2010 r. odsetek wydatków na usługi związane z funkcjonowaniem mieszkania (lub domu) był najwyższy, podobnie jak w 2005 r., w gospodarstwach utrzymujących się ze świadczeń społecznych oraz w gospodarstwach rencistów. Najmniejszym odsetkiem wydatków na usługi związane z funkcjonowaniem gospodarstwa domowego charakteryzowały się gospodarstwa rolników oraz gospodarstwa pracujących na rachunek własny.

2. Udział wydatków na usługi związane z zagospodarowaniem wolnego czasu oscylował między 2,9% w gospodarstwach rolników a 9,1% w gospodarstwach pracujących na rachunek własny. W latach 2005—2010 udział ten wzrósł we wszystkich gospodarstwach domowych — najwięcej w gospodarstwach pracujących na rachunek własny (o 0,9 p.proc.), pracowników oraz utrzymujących się z niezarobkowych źródeł (o 0,7 p.proc.). W pozostałych gospodarstwach udział wydatków na usługi związane z wykorzystaniem czasu wolnego kształtował się na poziomie 0,3—0,4%. Najniższy wzrost zanotowano w gospodarstwach rencistów (o 0,2 p.proc.). Warto odnotować, iż wzrost ten osiągnięto przede wszystkim w wyniku zwiększenia przez gospodarstwa domowe wydatków na usługi związane z gastronomią i hotelarstwem (wykr. 8).

Warto podkreślić, iż dynamiczny rozwój tego sektora usług wiąże się ze zmianą stylu życia Polaków, którzy coraz częściej podróżują, chętniej jadają poza domem, organizują przyjęcia, konferencje i spotkania biznesowe w lokalach gastronomicznych, a także częściej zamawiają gotowe potrawy korzystając z usług cateringowych.

3. Największym odsetkiem wydatków na usługi związane z zainwestowaniem we własny rozwój zarówno w 2005 r., jak i w 2010 r. charakteryzowały się gospodarstwa pracujących na rachunek własny oraz gospodarstwa pracowników, najmniejszym zaś odsetkiem w obu latach gospodarstwa utrzymujących się ze świadczeń społecznych. Nieznaczna obniżka udziału wydatków na te usługi miała miejsce nie tylko w gospodarstwach emerytów⁵, ale również w gospodarstwach rencistów i rolników (o 0,1 p.proc.). Z kolei nieznaczny wzrost udziału wydatków w tej grupie towarów odnotowano nie tylko w gospodarstwach pracujących na rachunek własny (o 0,15 p.proc.), lecz także w gospodarstwach pracowników (o 0,04 p.proc.), najwyższy zaś (o 0,27 p.proc.) w gospodarstwach utrzymujących się z niezarobkowych źródeł. Bardziej szczegółowy bilans zachodzących zmian przedstawia wyk. 9.

⁵ Wzrost w rodzinnych budżetach emerytów i rencistów, a więc osób starszych i schorowanych, udziału wydatków związanych z ochroną zdrowia wiąże się przede wszystkim z zakupami leków i innych artykułów medyczno-farmaceutycznych.

Biorąc pod uwagę strukturę miesięcznych wydatków na usługi związane ze zdrowiem i z ogólną fizyczną i psychiczną kondycją człowieka (inwestowaniem w rozwój fizyczny i umysłowy) można zauważyć, iż w gospodarstwach (z wyjątkiem utrzymujących się z emerytur i ze świadczeń społecznych) zwiększyły się udziały wydatków na usługi medyczne, co z pewnością wiąże się z ich komercjalizacją. Największy wzrost dotyczył gospodarstw utrzymujących się z niezarobkowych źródeł (z 0,93% do 1,35%) oraz pracujących na rachunek własny (z 1,5% do 1,73%). Wzrost ten był znacznie wyższy (co do wartości bezwzględnych) niż spadek udziału wydatków na usługi edukacyjne w przypadku gospodarstw pracujących na rachunek własny oraz udziału wydatków na usługi szpitalne i sanatoryjne, edukacyjne i usługi socjalne w przypadku gospodarstw utrzymujących się z niezarobkowych źródeł.

Najwyższe kwoty ogółu wydatków przeznaczano na usługi szpitalne i sanatoryjne w gospodarstwach pracujących na rachunek własny (w analizowanym okresie o 0,07 p.proc.). We wszystkich gospodarstwach odnotowano w porównaniu do 2005 r. spadek udziału wydatków na usługi edukacyjne, największy, ale nieprzekraczający 0,2 p.proc., w gospodarstwach rolników i pracujących na rachunek własny⁶. Spadek udziału wydatków na usługi socjalne (usługi w zakresie opieki społecznej oraz żłobki) zaobserwowano w gospodarstwach rencistów, utrzymujących się z niezarobkowych źródeł, w tym także utrzymujących się ze świadczeń społecznych. Gospodarstwa pracowników, rolników, pracujących na rachunek własny oraz emerytów przeznaczały na usługi socjalne większy odsetek ogółu wydatków niż w 2005 r.

4. Udział wydatków na obsługę finansową swoich gospodarstw kształtował się w 2010 r. na poziomie od 1,1% ogółu wydatków w gospodarstwach rencistów i utrzymujących się z niezarobkowych źródeł do 1,5% ogółu wydatków w gospodarstwach pracowników oraz rolników. We wszystkich gospodarstwach, z wyjątkiem gospodarstw emerytów, odnotowano spadek udziału tych wydatków w porównaniu do 2005 r.

Wszystkie gospodarstwa domowe zrezygnowały po części z usług ubezpieczeniowych. Największy (dwukrotny) spadek udziału usług ubezpieczeniowych w porównaniu z 2005 r. zanotowały gospodarstwa utrzymujących się z niezarobkowych źródeł, w tym również gospodarstwa utrzymujących się ze świadczeń społecznych (tabl. 5).

**TABL. 5. PROCENTOWY UDZIAŁ MIESIĘCZNYCH WYDATKÓW
GOSPODARSTW DOMOWYCH NA USŁUGI ZWIĄZANE Z OBSŁUGĄ FINANSOWĄ
W WYDATKACH OGÓŁEM WEDŁUG GRUP SPOŁECZNO-EKONOMICZNYCH**

L a t a Usługi związane z obsługą finansową gospodarstwa i jego członków	Grupy społeczno-ekonomiczne						
	pracownicy	rolnicy	pracujący na rachunek własny	emeryci	renciści	utrzy- mujący się z niezarob- kowych źródeł	utrzy- mujący się ze świad- czeń społecznych
Ubezpieczenia 2005	1,16	1,15	1,07	1,06	0,64	0,64	0,70
2010	0,99	0,91	0,96	0,98	0,62	0,31	0,33
Usługi finansowe 2005	0,08	0,06	0,06	0,08	0,08	0,07	0,08
2010	0,09	0,10	0,07	0,13	0,14	0,07	0,10
Inne 2005	0,25	0,31	0,17	0,30	0,36	0,43	0,41
2010	0,18	0,24	0,22	0,42	0,23	0,45	0,58

Ź r ó d ł o: jak przy tabl. 4.

⁶ Udział prywatnych wydatków na cele edukacyjne zajmuje wśród innych wydatków konsumpcyjnych gospodarstw ostatnią pozycję. Niewątpliwie wiąże się to z niżem demograficznym i spadkiem liczby uczniów i studentów, jak również z coraz większymi nakładami na edukację ze strony państwa.

W analizowanym okresie wszystkie gospodarstwa odnotowały w swoich budżetach nieznaczny wzrost wydatków na usługi finansowe. Jednocześnie tylko gospodarstwa pracowników, rolników i rencistów odnotowały spadek wydatków na inne finansowe usługi doradcze.

5. Wydatki na usługi związane z komunikowaniem się z otoczeniem i przemieszczaniem się stanowią największy udział wydatków ogółem w gospodarstwach utrzymujących się z niezarobkowych źródeł, pracowników oraz pracujących na rachunek własny. W 2010 r. wydatki te stanowiły odpowiednio 8,0%, 7,7% oraz 7,2% ogółu wydatków. Najmniejszym udziałem wydatków na te usługi charakteryzowały się gospodarstwa emerytów. Wszystkie gospodarstwa, z wyjątkiem gospodarstw rolników, odnotowały w porównaniu z 2005 r. spadek udziału łącznych wydatków na usługi związane z łącznością i transportem. Na zróżnicowanie tego natężenia niewątpliwie miały wpływ różnokierunkowe zmiany w wydatkach na poszczególne usługi (transportowe, pocztowe, telekomunikacyjne i in.) w wyróżnionych typach gospodarstw domowych, zestawione w tabl. 6.

**TABL. 6. PROCENTOWY UDZIAŁ MIESIĘCZNYCH WYDATKÓW
GOSPODARSTW DOMOWYCH NA USŁUGI ZWIĄZANE Z KOMUNIKOWANIEM SIĘ
I PRZEMIESZCZANIEM CZŁONKÓW GOSPODARSTW W WYDATKACH OGÓŁEM
WEDŁUG GRUP SPOŁECZNO-EKONOMICZNYCH**

L a t a Usługi związane z komunikowaniem się z otoczeniem i przemieszczaniem się	Grupy społeczno-ekonomiczne						
	pracownicy	rolnicy	pracujący na rachunek własny	emeryci	renciści	utrzy- mujący się z niezarob- kowych źródeł	utrzy- mujący się ze świadczeń społecznych
Transportowe 2005	3,16	2,13	1,82	1,98	2,09	3,74	2,74
2010	2,49	1,81	1,67	1,71	1,41	3,10	2,00
Pocztowe i telekomu- 2005	5,39	4,44	6,36	4,81	5,00	4,73	4,51
nikacyjne 2010	4,29	4,22	4,71	4,13	4,46	3,78	3,94
Internet 2010	0,96	0,61	0,85	0,45	0,56	1,15	0,85

Ź r ó d ł o: jak przy tabl. 4.

Najwyższe kwoty ogółu wydatków przeznaczano na usługi transportowe w gospodarstwach utrzymujących się z niezarobkowych źródeł (3,1%), pracowników (2,5%) oraz utrzymujących się ze świadczeń społecznych (2,0%). Pozostałe gospodarstwa przeznaczały na ten cel nie mniej niż 1%, ale nie więcej niż 2% ogółu wydatków. Spadek udziału wydatków na usługi transportowe odnotowały wszystkie gospodarstwa domowe. Podobnie we wszystkich grupach gospodarstw domowych obniżył się udział wydatków na usługi pocztowe i telekomunikacyjne, najwięcej w gospodarstwach pracujących na rachunek własny o 1,7 p.proc., natomiast najmniej w gospodarstwach rolników o 0,2 p.proc.

W 2010 r. wydatki na łączność (opłaty za telefon stacjonarny bez usług internetowych, usługi internetowe świadczone przez telefon stacjonarny, opłaty za telefon komórkowy) oscylowały od 3,8% w gospodarstwach utrzymujących się z niezarobkowych źródeł do 4,7% w gospodarstwach pracujących na rachunek własny. Wydatki na Internet (opłaty internetowe poza telefonem) stanowiły największy udział ogółu wydatków w budżetach gospodarstw utrzymujących się z niezarobkowych źródeł oraz pracowników, zaś najmniejszy w gospodarstwach emerytów oraz rencistów. Potwierdza się zatem, iż osoby starsze znacznie rzadziej niż młodzi ludzie korzystają z Internetu i wszystkich innych dobrodziejstw dzisiejszej techniki.

**HIERARCHIA ZASPOKOJENIA POTRZEB W ZAKRESIE USŁUG
W GRUPACH SPOŁECZNO-EKONOMICZNYCH
GOSPODARSTW DOMOWYCH**

Uwzględnione w badaniu gospodarstw domowych usługi mają różny charakter. Zaspokajają zarówno potrzeby jednostek, jak i całego gospodarstwa domowego. Bardziej szczegółowe dane na temat rodzajów usług wchodzących w zakres omawianych grup usług dają podstawę do przedstawienia hierarchii⁷ wyboru usług (potrzeb) w grupach społeczno-ekonomicznych gospodarstw domowych (tabl. 7).

**TABL. 7. HIERARCHIA ZAKUPU USŁUG ZE WZGLĘDU NA WYSOKOŚĆ
UDZIAŁU WYDATKÓW GOSPODARSTW DOMOWYCH NA POSZCZEGÓLNE GRUPY USŁUG
W WYDATKACH OGÓŁEM WEDŁUG GRUP SPOŁECZNO-EKONOMICZNYCH
W 2010 R.**

Rodzaje usług	Grupy społeczno-ekonomiczne						
	pracownicy	rolnicy	pracujący na rachunek własny	emeryci	renciści	utrzymujący się z niezarobkowych źródeł	utrzymujący się ze świadczeń społecznych
	miejsce w hierarchii zakupu usług						
Opłaty za użytkowanie mieszkania (czynsze umowne)	9	19	11	16	13	2	6
Usługi związane z konserwacją mieszkania lub domu	12	6	12	9	9	12	11
Zaopatrzenie w wodę, energię elektryczną, gaz ziemny, ciepłą wodę, c.o.	1	1	1	1	1	1	1
Usługi świadczone przez personel	15	18	15	15	15	16	19
Instalacja, naprawa i konserwacja sprzętu do rekreacji i kultury	20	17	19	20	20	20	20
Usługi w zakresie rekreacji i sportu	5	4	5	3	3	6	5

⁷ Hierarchizacja potrzeb oznacza m.in., że następna (kolejna) grupa potrzeb może się ujawnić z dużą intensywnością dopiero wówczas, gdy zostaną zaspokojone potrzeby niższej grupy.

**TABL. 7. HIERARCHIA ZAKUPU USŁUG ZE WZGLĘDU NA WYSOKOŚĆ
UDZIAŁU WYDATKÓW GOSPODARSTW DOMOWYCH NA POSZCZEGÓLNE GRUPY USŁUG
W WYDATKACH OGÓŁEM WEDŁUG GRUP SPOŁECZNO-EKONOMICZNYCH
W 2010 R. (dok.)**

Rodzaje usług	Grupy społeczno-ekonomiczne						
	pracow- nicy	rolnicy	pracujący na rachu- nek własny	emeryci	renciści	utrzymu- jący się z niezarob- kowych źródeł	utrzy- mujący się ze świadczeń społecz- nych
	miejsce w hierarchii zakupu usług						
Kultura	14	16	14	18	18	13	18
Turystyka	6	11	4	8	10	10	12
Gastronomia i hotele	3	8	3	6	5	3	3
Higiena osobista	13	13	13	12	12	15	16
Usługi: medyczne	8	5	6	5	6	7	8
szpitalne i sanatoryjne	18	15	17	14	16	17	15
edukacyjne	7	9	8	13	11	8	9
socjalne	19	20	20	19	19	19	14
Ubezpieczenia	10	7	9	7	7	14	13
Usługi finansowe	17	14	18	17	17	18	17
Inne	16	12	16	11	14	11	10
Usługi: transportowe	4	3	7	4	4	5	4
pocztowe i telekomunikacyjne	2	2	2	2	2	4	2
Internet	11	10	10	10	8	9	7

Ź r ó d ł o: obliczenia i opracowanie własne na podstawie *Badania gospodarstw domowych* z 2010 r., GUS.

Z przedstawionego zestawienia wynika, iż w 2010 r. największy procentowy udział wydatków na usługi dotyczył wydatków na usługi związane z zaopatrzeniem w wodę, gaz ziemny, energię elektryczną, ciepłą wodę i centralne ogrzewanie. Te usługi dotyczące funkcjonowania mieszkania były priorytetowymi dla wszystkich gospodarstw domowych. W każdym gospodarstwie domowym (z wyjątkiem gospodarstw utrzymujących się z niezarobkowych źródeł) znaczącą rolę odgrywały usługi pocztowe i telekomunikacyjne. Wśród sklasyfikowanych usług trzecią pozycję w większości gospodarstw domowych zajmują usługi gastronomiczne i hotelarskie. Jedynie w gospodarstwach emerytów i rencistów oraz w gospodarstwach rolników usługi gastronomiczne i hotelarskie zajmowały w tym swoistym rankingu usług niższą pozycję.

Przedstawione w tabl. 7 informacje wskazują również, że usługi transportowe (usługi transportu publicznego oraz usługi związane z eksploatacją prywatnych

środków transportu) nadal należą do podstawowych, zwłaszcza w gospodarstwach pracowników, emerytów i rencistów oraz utrzymujących się ze świadczeń społecznych.

Wyraźnie widoczne są dokonujące się w naszym kraju zmiany w sferze społecznej, które implikują nowe zachowania konsumenckie (Iwankiewicz-Rak, 2005). Są one reakcją na prywatyzację usług ochrony zdrowia, oświaty i kultury. W hierarchii wydatków wysoka pozycja usług medycznych (we wszystkich gospodarstwach domowych) oraz usług edukacyjnych (z wyjątkiem gospodarstw emerytów i rencistów) obrazuje stopień akceptacji systemu rynkowego w tych sferach usług. Bezpośrednim skutkiem prywatyzacji i ograniczenia funduszy publicznych na kulturę jest zmniejszenie wydatków na uczestnictwo gospodarstw domowych i ich członków w kulturze (dotknęło to zwłaszcza gospodarstwa emerytów, rencistów i utrzymujących się ze świadczeń społecznych).

W większości gospodarstw domowych najmniejszy procentowy udział wydatków na usługi dotyczył wydatków związanych z instalacją, naprawą i konserwacją sprzętu do rekreacji i kultury oraz usług socjalnych.

Podsumowanie

Zmiany dokonujące się w latach 2005—2010 w korzystaniu z usług prześledzono na podstawie danych z budżetów gospodarstw domowych (informacje dotyczą jedynie konsumpcji prywatnej, finansowanej z dochodów rozporządzalnych, nie pokazują natomiast konsumpcji dóbr publicznych dostarczanych nieodpłatnie czy częściowo odpłatnie). Ogólnie jednak dane uzyskane z budżetów wskazują na powolny, lecz systematyczny wzrost w korzystaniu z usług.

Warto zwrócić uwagę, że w 2010 r. łączny udział wydatków na usługi społeczne (zdrowie, łączność, edukację, kulturę i turystykę) stanowił 28% ogółu wydatków gospodarstwa domowego.

Skala udziału wydatków na usługi w wydatkach ogółem w naszym kraju jest jeszcze niewielka. Obecnie w krajach wysoko rozwiniętych wydatki na usługi stanowią ponad połowę wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych.

Współcześnie konsumenci coraz większą wagę przywiązują do czasu wolnego, który z zasady pozostaje w niedoborze. Czas wolny jest także postrzegany jako element oceny jakości życia. Należy zatem pokreślić, iż w analizowanym okresie wydatki gospodarstw domowych na usługi związane z zagospodarowaniem wolnego czasu wzrosły w największym stopniu. Jest to także wyraz dążenia gospodarstw domowych do atrakcyjnego, na miarę możliwości finansowych, zagospodarowania czasu wolnego.

Stabilny był popyt na usługi związane z obsługą finansową gospodarstwa i jego członków oraz na usługi związane z inwestowaniem w człowieka, natomiast obniżył się udział usług związanych z komunikowaniem się z otoczeniem oraz przemieszczaniem się.

Istotny wpływ na ogólny kierunek przeobrażeń struktury konsumpcji w zakresie omawianych grup usług miały różnokierunkowe zmiany zachodzące na poszczególnych rynkach usług⁸.

Największy wzrost wydatków dotyczył usług gastronomicznych oraz usług hotelarskich, natomiast nieznaczny wzrost odnotowano w usługach turystycznych (jak podaje Instytut Turystyki, w 2009 r. ze względu na poziom zamożności z wyjazdu urlopowo-wakacyjnego nie skorzystało 44% rodaków⁹) oraz w przypadku usług kulturalnych.

Konsumenci przywiązują coraz większą wagę do zdrowia i edukacji, co znajduje odzwierciedlenie w wydatkach gospodarstw domowych. Poważną barierą wzrostu spożycia usług zwłaszcza medycznych, kultury, gastronomicznych i hotelarskich są przede wszystkim niskie dochody realne gospodarstw domowych utrzymujących się z transferów socjalnych. Nie bez znaczenia pozostają także wysokie ceny usług w stosunku do dóbr materialnych oraz postępująca komercjalizacja niektórych rodzajów usług, co dodatkowo obciąża budżety gospodarstw nieaktywnych zawodowo.

Czynnik dochodowy wydaje się mieć największy wpływ na strukturę konsumpcji usług w gospodarstwach utrzymujących się z transferów społecznych (Radziukiewicz, 2011), ale zarówno w tych gospodarstwach, jak i w gospodarstwach aktywnych zawodowo na poziom konsumpcji usług coraz większy wpływ mają czynniki pozadochodowe, m.in. zmiana stylu życia, dbałość o zdrowie, czynny wypoczynek — stąd wysoka pozycja udziału usług medycznych, gastronomicznych i hotelarskich oraz usług związanych z rekreacją i sportem w budżetach wszystkich gospodarstw domowych.

dr hab. Anna Dąbrowska — profesor SGH, **dr Małgorzata Radziukiewicz** — Instytut Badań Rynku, Konsumpcji i Koniunktur

LITERATURA

- Bywalec Cz. (2010), *Konsumpcja a rozwój gospodarczy i społeczny*, Wydawnictwo C. H. Beck, Warszawa
- Dąbrowska A. (2008), *Rynek usług w Polsce — uwarunkowania i tendencje*, SGH, Warszawa
- Dąbrowska A., Gutkowska K., Janoś-Kresło M., Ozimek I. (2010a), *Konsumpcja usług a sytuacja materialna gospodarstw domowych*, [w:] *Wpływ nierówności i redystrybucji dochodów na konsumpcję gospodarstw domowych*, red. M. Radziukiewicz, IBRKiK, Warszawa
- Dąbrowska A., Gutkowska K., Janoś-Kresło M., Ozimek I. (2010b), *Serwicyzacja konsumpcji w polskich gospodarstwach domowych. Uwarunkowania i tendencje*, Wydawnictwo Difin, Warszawa

⁸ Szerzej Dąbrowska (2008).

⁹ <http://www.intur.com.pl/ruch.htm> (7.02.2011 r.).

- Dąbrowska A., Radziukiewicz M., Szepieniec-Puchalska D., Szymańska A. (2011), *Konsument na rynku usług e-handlu i e-bankowości*, IBRKiK, Warszawa
- Diagnoza Społeczna 2011 (2011), *Warunki i jakość życia Polaków. Raport*, red. J. Czapiński, T. Panek, Rada Monitoringu Społecznego, Warszawa
- Iwankiewicz-Rak B. (2005), *Wybory konsumenckie na rynku usług społecznych*, [w:] *Jak żyjemy? Warunki materialne, konsumpcja, zachowania na rynku*, red. A. Kusińska, IRWiK, Warszawa
- Radziukiewicz M. (2011), *Redystrybucja dochodów. Kto zyskuje? Kto traci?*, PWE, Warszawa
- Radziukiewicz M. (2012), *Zmiany wzorców konsumpcji polskich gospodarstw domowych*, [w:] *Gospodarstwa domowe XXI w. Konsumpcja. Jakość życia*, red. M. Janoś-Kresło, SGH (w druku)
- Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej (2004, 2011), GUS

SUMMARY

Income and consumption of material goods and services by households to meet the different needs of man, are identified key indicators of the life quality. Therefore increasing interest in changing patterns of consumer behaviors and decisions taken by them to purchase and use various types of services. This paper presents the diversity of household behavior in terms of the level and structure of consumption of particular types of services. The authors present the amount of expenses and interest expenses for various types of services in the total expenditure of different socio-economic household groups in the period 2005—2010. The analysis allowed to capture the changes that have occurred in recent years in the level of spending on these services.

РЕЗЮМЕ

Доходы и потребление домашними хозяйствами материальных благ и услуг, обеспечивающих разные потребности человека, это главные показатели определяющие уровень жизни. Поэтому возрастает интерес изменением моделей поведения потребителей и принимаемыми ими решениями в области покупки или использовании разных видов услуг.

В статье представляется дифференциация поведений домашних хозяйств как в отношении уровня, так и структуры потребления отдельных видов услуг.

Был представлен размер расходов и доля расходов на разные виды услуг в расходах в целом разных социально-экономических групп домашних хозяйств в 2005—2010 гг. Проведенный анализ позволил заметить изменения, которые произошли в последние годы по уровню расходов на эти услуги.